

Досліджуючи співвідношення показників смертності та народжуваності, ми маємо можливість з'ясувати рівень природного приросту населення. За період з 1761 по 1791 р. у даному селі народилося 842 особи, а померло – 657. Отже, загальний показник природного приросту населення становив 185 чоловік. У середньому на рік мікрогрупа збільшувалась на 6 чоловік. Від'ємний приріст, коли число померлих перевищувало число народжених, спостерігався у 1769, 1771, 1785, 1787–1789, 1791 рр. Це були неврожайні роки, що спричинили голод на більшій частині території Лівобережної України.

Підсумовуючи, зауважимо:

– по-перше, досліджена метрична книга села Лук'янівка Березанської сотні Переяславського полку дала можливість з'ясувати загальний рівень смертності. Усього за 1761–1791 рр. дана мікрогрупа втратила 657 осіб, що у середньому дорівнювало 21-22 чоловікам на рік. Для села це доволі високий показник;

– по-друге, підрахунки засвідчили постійне коливання показників смертності як по роках, так і по сезонах. За 31 рік в селі відбулися дві великі кризи у 1785 та 1787 рр. Піки сезонної смертності припадали на зиму та початок весни, а також на кінець літа. Отже, для даного регіону у другій половині XVIII ст. характерним залишається традиційний тип смертності, який визначається великими підйомами внаслідок голоду, пошесті тощо, та перевагою серед причин смертності екзогенних чинників над ендемогенними;

– по-третє, не зважаючи на доволі високий рівень смертності, природний приріст населення за досліджуваний період у середньому дорівнював 6 особам на рік, що сприяло постійному поновленню генерації. У перспективі, для отримання більш повної картини про зміни у чисельності населення необхідно детальніше дослідити показники народжуваності.

Джерела та література

1. Державний архів Полтавської області. – Ф. 706. – Оп. 4. – Спр. 5.
2. Полное собрание законов Российской империи, повелѣніемъ государя императора Николая Павловича составленное. Собрание Первое. Съ 1649 по 12 Декабря 1825 года. – Т. IV (1700–1712). – Печатано в Типографіи II Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1830.
3. Твердюкова Е.Д. Опыт исследования истории народонаселения Карелии конца XVIII – начала XX вв. по материалам метрических книг [WWW document]. URL <http://www.ab.ru/-kleo/aik/>
4. Ситий І. Метрична книга с. Редьківки як джерело з історії людності Чернігівського Подніпров'я XVIII ст. – Чернігів, 2004.
5. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начала XX в.): В 2 т. – СПб., 1999. – Т. 1.
6. Носевич В. Л. Традиционная белорусская деревня в европейской перспективе. – Минск, 2004.
7. Волошин Ю. В. Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст. (історико-демографічний аспект). – Полтава, 2005.
8. Острась Е. С. Врожайність зернових культур, хлібні ціни та забезпечення населення хлібом в Лівобережній Україні в другій половині XVIII ст. – Донецьк, 2003.

Summary

According to the data of the register of deaths from the village of Lukyanivka the mortality indicators of the peasant population in Pereyaslavschina in the second half of the 18th c. are analyzed in the article. The seasonal changes of the mortality indicators are researched. The influence of the indicators on the natural movement of population is ascertained

Л. Л. Прокопенко

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XVIII ст.

Друга половина XVIII ст. позначилася низкою реформ у Російській імперії, у тому числі й у сфері освіти. Вони, у зв'язку з ліквідацією у 1775 р. Запорізької Січі, закріпленням за Росією Північного Причорномор'я після перемоги в двох російсько-турецьких війнах 1768–1774 та 1787–1791 рр. і поширенням унаслідок цього на Вольності Війська Запорозького та територію колишнього Кримського ханства загальноімперської адміністративно-територіальної системи, безпосередньо торкнулися Півдня України. На жаль, проблема становлення загальнодержавної системи освіти в нашому регіоні в другій половині XVIII ст. досі не отримала в літературі достатнього висвітлення. У публікаціях В. Беднова, В. Боброва, О. Дружиніної, М. Лямцева, Я. Новицького, С. Сірополка, Ф. Ступака, В. Тимофєєнка,

О. Удод тощо, присвячених цій темі, вона розглядається в загальній формі [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7–9]. Дана стаття певною мірою заповнює існуючу прогалину, доповнюючи попередню публікацію автора [10].

Першим кроком на шляху становлення загальнодержавної системи освіти в Росії було реформування системи місцевого управління відповідно до “Установлення для управління губерній Всеросійської імперії” 1775 р. Реформування місцевих органів влади об’єктивно обумовило суттєве зростання потреби в грамотних чиновниках і дрібних службовцях державного апарату на місцях. Тому “Установленням про губернії” передбачалося створення приказів громадської опіки, на які покладалася турбота про народну освіту. Їм “доручалося опікування й нагляд над заснуванням і міцних підвалинах...народних шкіл”, котрі вони “мали старатися заснувати ... у всіх містах, а потім й багатолюдних селах, підсудних верхній розправі”, тобто для міщан, державних, економічних, двірцевих селян. У зв’язку з цим, § 387 виключав з-під підпорядкування приказам громадської опіки дворянські й духовні станів, відомчі навчальні заклади, вищу школу. Навчання в школах мало бути добровільним, “без примусу”, безоплатним для бідних і за “помірковану плату” для інших і полягати в навчанні грамоти, малювання, письма та арифметики [11, с. 259–261].

Прикази, відповідно до “Установлення про губернії” та указу “Про заснування Приказів громадської опіки” 1775 р., створювалися як станowo-колегіальні органи на чолі з губернатором. До їх складу входили по двоє засідателів від верхнього земського суду (дворяни), губернського магістрату (купці й міщани) та верхньої розправи (державні селяни). Прикази були по суті першими спеціальними державними органами в Росії й Україні, на які покладалося питання заснування шкіл і нагляду за ними, забезпечення вчителями, підручниками тощо [11, с. 174, 314].

Другим кроком стала шкільна реформа 1782–1786 рр., за зразок якій слугувала реформа, проведена імператрицею Марією-Терезією в Австрії. У вересні 1782 р. створюється Комісія для заснування народних училищ у Російській імперії на чолі з сенатором П. Завадовським, на яку покладалася розробка державного шкільного статуту, складання навчальних планів шкіл, видання підручників, навчальних і наочних посібників, а також підготовка вчителів. З цією метою в 1783 р. в столиці відкривається учительська семінарія, яка розпочинає підготовку перших ста вчителів для майбутніх нових шкіл. 5 серпня 1786 р. Катерина II затвердила “Статут народним училищам у Російській імперії” [12, с. 17].

Згідно зі Статутом створювались два типи народних училищ: головні – в губернських і малі – в повітових містах. Малі народні училища були двокласними, їх навчальні плани відповідали першим двом класам головних, які мали чотири класи, розрахованих на п’ятирічний термін навчання. Елементарна освіта забезпечувалась малими і I–II класами головних народних училищ. У них вивчали читання, письмо, початкову російську граматику, арифметику, катехізис і малювання. У старших (III і IV) класах викладалась граматика, математика, механіка, фізика, природнича історія, російська і загальна історія та географія, а також архітектура, розширений катехізис і священна історія, вводилось читання книги “О должностях человека и гражданина” [13, с. 236–237].

Латинську мову вивчали ті, хто бажав продовжувати навчання в гімназії або університеті. Що стосується нових мов, то надавалося право на місцевому рівні вводити вивчення тих іноземних мов, які “по сусідству кожного намісництва, де головне народне училище знаходиться, можуть бути кориснішими для використання”. Скажімо, у Київській, Новоросійській і Азовській губерніях рекомендувалося вивчати грецьку мову. Таким чином, курс навчання наближався до середньої школи, був загальноосвітнім і реальним, більш того, за висловом М. Даденкова, “утилітарно-реалістичним”, бо, скажімо, при вивченні граматики передбачалося вправляння учнів у складанні листів, звітів, розписок тощо. На головні народні училища покладалася підготовка вчителів для малих училищ [13, с. 237; 14, с. 189; 15, с. 121].

Завідування училищами в навчальному плані зосереджувалось у “Головному училищному правлінні”, функції якого виконувала Комісія по заснуванню училищ, котра підпорядковувалась безпосередньо верхній владі. Управління в кожній губернії доручалося, під наглядом генерал-губернатора, місцевому губернатору, одним з головних обов’язків якого як попечителя народних училищ мала бути турбота про “розповсюдження народних училищ від головного, що знаходилося в губернському місті, не тільки по містах повітових, а й по інших поселеннях, наскільки засоби йому то дозволяти будуть”. Губернатор мав управляти школами через прикази громадської опіки (в господарському відношенні) і директора народних училищ (у навчально-виховному відношенні) [13, с. 244–245, 248; 16, с. 152].

Директор народних училищ призначався генерал-губернатором, повинен був засідати в приказі громадської опіки при розгляді справ, які торкалися училищ, і наглядати за дотриманням в усіх школах вимог Статуту. Зокрема, він мав слідкувати за поведінкою і успіхами учнів, підтримувати зв’язок з батьками, здійснювати контроль за діяльністю приватних училищ і пансіонів, спрямовувати навчально-виховну роботу всіх навчальних закладів губернії і інформувати про це Головне училищне правління та приказ громадської опіки. На рівні повіту всі навчальні заклади підпорядковувались доглядачу училищ, призначеному губернатором [13, с. 245–247].

Таким чином, Статут 1786 р. поклав початок системі державних шкіл з одноманітним устроєм, єдиними навчальними планами, класно-урочною системою, з єдиною методикою, які мали загальноосвітній і всестановий характер.

Освітня реформа 1782–1786 рр. була важливим етапом в процесі складування загальнодержавної освітньої системи, але вона охоплювала нижчий і певною мірою середній (головні народні училища) рівні. Указом 20 січня 1786 р. Катерина II поставила перед Комісією по заснуванню училищ завдання розробити також план створення в Росії мережі університетів і гімназій. На перших порах вона вважала достатнім мати, крім Московського, три університети: у Чернігові, Пскові і Пензі. 23 квітня 1786 р. був виданий відповідний указ про заснування університету в Чернігові. Комісія в квітні 1787 р. подала імператриці розроблений план, провідна роль у складанні якого належала Г. Теплову. Університети мали відкриватися вже в 90-х рр., після того, як буде підготовлена необхідна для них кількість учнів у новостворених головних училищах та інших середніх навчальних закладах [17, с. 158–160; 16, с. 408].

Таким був загальний фон реформ на Півдні України. Початок реорганізації тут адміністративно-територіального устрою відноситься до 1764 р., коли Нова Сербія, Слов'яносербія та Новослобідський козацький полк були перетворені на Новоросійську губернію з центром у Кременчуку. З 1775 р. все Північне Причорномор'я було поділене на дві губернії – Новоросійську та Азовську, які у 1783 р. були об'єднані у Катеринославське намісництво у складі 15 повітів. У лютому 1784 р., після ліквідації Кримського ханства (1783 р.), створюється у складі 7 повітів Таврійська область. Указом від 30 березня 1783 р. на Новоросійську та Азовську губернії поширювалася дія “Установлення про губернії” 1775 р. [3, с. 148].

Одночасно в Новоросії починає роздаватися сановникам, офіцерам, місцевим чиновникам та козацькій старшині величезний земельний фонд, стимулюється селянська, у тому числі іноземна, колонізація. Протягом двох десятиріч чисельність населення зростає в декілька разів, досягнувши в 90-х рр. вже 1 368 тис. осіб. Основну його масу (майже 75 %) становили українці. Каркас Катеринославського намісництва мали створити нові міста, водночас військові та військово-морські поселення, промислові та культурні центри. Оскільки в основі їх заснування і розвитку лежали політичні, адміністративні, військові, економічні, соціальні, освітні чинники, то уряд вкладав колосальні кошти у будівництво міст, передусім губернських та обласних. Протягом короткого часу засновуються і швидко розвиваються такі міста, як Олександрівськ (суч. Запоріжжя, 1770), Катеринослав (суч. Дніпропетровськ, 1776), Херсон (1778), Маріуполь (1779), Севастополь (1783), Сімферополь (1784), Миколаїв (1789), Одеса тощо. У 1784 р. в намісництві вже нараховувалося 18 міст і 26 містечок [18, с. 238; 8, с. 27, 196–197].

Розвиток Північного Причорномор'я і його адміністративного центру – Катеринослава – розглядався під кутом зору реалізації так званого “грецького проекту” – зовнішньополітичної програми російського уряду другої половини XVIII ст., яка передбачала витіснення Османської імперії до Азії, встановлення російського панування на Балканах і відродження Візантійської імперії на чолі з Костянтином, онуком Катерини II. За планом кн. Г. Потьомкіна тут – у південній столиці імперії – передбачалося спорудити другий в Росії після Московського, “розкішний університет” з двома училищами при ньому – хірургічним та народним. Разом з університетом – академії: музичну і художню. В указі імператриці від 4 вересня 1784 р. йшлося: “Изыскивая все средства, к просвещению народному служащие, повелеваем в губернском городе Екатеринославского наместничества основать университет, в котором не токмо науки, но и художества преподаваемы быть должны...” [19, с. 5; 8, с. 28].

Метою заснування університету було поширення освіти в краї. Він призначався для навчання не тільки підданих Росії, але й сусідніх країн, “наипаче же единовѣрныхъ с нами”. Згідно з указом 1786 р. на утримання університету разом з Академією мистецтв і музики, хірургічним і народним училищем щорічно асигнувалося близько 60 тис. крб. До штату університету зараховувався професорсько-викладацький склад, під безпосереднім веденням правителя намісництва І. Синельникова створювалася університетська будівельна експедиція. Однак, у зв'язку з початком у 1787 р. російсько-турецької війни, яка потребувала великих матеріальних і людських ресурсів, а потім і смертю в 1791 р. головного ініціатора проекту Г. Потьомкіна, задум створення другого в імперії і першого в Україні університету залишився нереалізованим [20, с. 37].

Що стосується розвитку народної освіти, то перші спроби в цьому напрямку закладені в “Плані про роздачу в Новоросійській губернії казенних земель для їх заселення”, затверджені Сенатом 22 березня 1764 р. У ньому говорилося про необхідність створення чоловічих і жіночих шкіл. VIII глава “Про школи” передписувала “до школи брати всіх малолітніх, навчати грамоті читати, писати, арифметиці, закону; а хто здібний, або сам побажав, тих іноземним мовам та іншим наукам; бідних і сиріт утримувати на казенному коштах; тим, що мають достаток, за утримання в казну сплачувати, а за науки ні з кого нічого не вимагати... Для жіночої статі такий же виховний будинок заснувати...” [21, с. 217].

У Катеринославі I, заснованому у вусі Кільчені, вже в 1777 р. починається будівництво шкільних приміщень. У 1780 р. у місті нараховувалося понад 2 тис. населення і існували два училища для дітей

дворян і різночинців та для “різного звання сиріт”, які навчалися в них російській граматиці, катехізису, німецькій, французькій і турецькій мовам, потім арифметиці, геометрії, історії, інструментальній та вокальній музиці. На думку О. Дружиніної, завданням училищ була підготовка місцевих чиновників і перекладачів. 16 січня 1786 р. Сенат видав указ про те, що Катерина II дозволила на дарованій нею кн. Г. Потьомкіну землі при Озерках у Катеринославі збудувати приміщення грецької гімназії та інших шкіл, які мали належати до Катеринославського університету. Два казенних училища з пансіонерами – жіноче й чоловіче були засновані в 1779 р. у Кременчуку. У 1795 р., на момент їх переведення до Катеринослава, у них навчалось 58 хлопчиків і 62 дівчинки [22, с. 30; 3, с. 80; 6, с. 214; 20, с. 20].

Відкриття головних і малих народних училищ у містах Катеринославського намісництва та Таврійської області з метою підготовки юнаків для вступу до Катеринославського університету передбачалося вже указом імператриці від 4 вересня 1784 р. Князь Г. Потьомкін, зосередивши головну увагу на відкритті університету, щодо народних училищ обмежився лише проханням до І. Синельникова повідомити його думку. Він писав: “Что принадлежит до народных училищ, то не оставите вы, по прилежном рассмотрении и соображении обстоятельств представить ко мне к скорейшему и удобнейшему сего учреждения произведению ваше мнение”. У плановому порядку народні училища в імперії почали відкриватися лише з 1786 р., коли з закінченням підготовки в учительській семінарії перших ста вчителів, у квітні 1786 р., височайшим повелінням було наказано відкрити головні народні училища в 25 губерніях, переважно Центральної Росії. З 1789 р., після завершення підготовки ще ста вчителів, головні народні училища починають відкривати і в інших 18 губерніях. Зокрема, указ про відкриття народних училищ у Новгород-Сіверському, Чернігівському, Київському, Слобідсько-Українському намісництвах вийшов у листопаді 1788 р. [17, с. 92; 4, с. 370].

Приказ громадської опіки, усвідомлюючи необхідність впровадження народних училищ, але не маючи власних коштів для цього, звернувся 1791 р. через повітових предводителів дворянства з клопотанням до дворян про збирання грошових пожертвувань на відкриття у губернському місті головного, а в повітах – малих народних училищ. На нього відгукнулося лише дворянство Новомосковського повіту, пожертвувавши 5027 крб., що належали їм від уряду за різні поставки для армії під час російсько-турецької війни по 25 коп. з карбованця і доручило приказу отримати ці гроші від казни за умови, щоб на них виховувалися діти обох статей їх повіту. Предводители дворянства трьох повітів нічого не відповіли приказу, а інші відхилили клопотання. Таким чином, перша спроба відкрити в нашому краї народні училища не досягла успіху [4, с. 370].

1792 р. рескриптом Катерини II призначається директор народних училищ Катеринославського намісництва І. Бебер і місцеві влади отримують доручення прискорити відкриття в краї шкіл. У 1793 р. відкривається головне народне училище в Катеринославі, а потім у Сімферополі, яке, проте, в 1797 р. у зв'язку зі скасуванням Таврійської області було ліквідоване [20, с. 95–96].

Починається процес заснування і малих училищ. На думку О. Дружиніної, втративши свій військовий характер, на народне училище в 1798 р. перетворюється, зокрема, батальйонна школа, створена в Олександрівську ще в 1770-х рр. Хоча, скажімо, за даними Я. Новицького, вона була створена лише в 1785 р. після включення Олександрівської фортеці до складу Катеринославського намісництва. Першого року в ній навчалось п'ятеро хлопчиків, але в 1790–1800 рр. вже було два класи з 20 дітьми. У школі, скоріш за все, по черзі викладали офіцери батальйону. У 1800 р. зі скасуванням фортець Дніпровської лінії школа припинила своє існування [3, с. 258; 5, с. 7–10].

У цілому, слід зазначити, що на кінець XVIII ст. абсолютна більшість повітових міст Півдня України малих народних училищ не мала. Основна причина полягала в обмеженому фінансуванні. Приказ громадської опіки неодноразово звертався до дворянських зібрань, міських голів, управлінь і магістратів з вимогами про асигнування коштів на утримання головного і відкриття малих училищ, придбання для них будинків і обладнання. Але навіть загрозливі приписи приказу не давали бажаних наслідків. Установи або відмовчувались, або відповідали, що деякі залишки доходів вже витрачені на виплату жалування чиновникам за минулий рік та задоволення потреб на закупівлю опалення для військових команд чи в оплату жалування поштоутримувачам тощо. У 1794 р. на дворянських виборах при піднесенні адреси новому правителю Й. І. Хорвату, який змінив померлого В. В. Коховського, і привітання головному народному училищу, дворяне, утішені намісником, постановили зібрати на утримання цього училища й обладнання малих 10 тис. крб. Протягом декількох років з цієї суми надійшло лише 3172 крб. 71 коп., тому приказ, маючи обмежені матеріальні можливості, змушений був обернути ці гроші виключно на забезпечення потреб головного народного училища. Внаслідок такої позиції уряду і громадськості, всі зусилля приказу і намісників щодо відкриття малих училищ у повітах в цей період зазнали невдачі [4, с. 370].

Найбільшим освітнім центром Півдня України наприкінці XVIII ст. стає Миколаїв, куди в середині 90-х рр. з Херсону переводиться канцелярія головного командира Чорноморського флоту. Якраз потреби флоту обумовили відкриття тут артилерійського (1794), штурманського (1798) училищ, училища корабельної архітектури, кадетського корпусу. У с. Богоявленському поблизу Миколаєва в 1790 р. створюється і перша в Росії сільськогосподарська школа, яку очолив професор

Катеринославського університету М. Ліванов. Два училища для підготовки кадрів флоту почали функціонувати в Севастополі. У 1783 р. з Петербургу до Херсона було переведено училище для дітей іноземців, що діяло до кінця 90-х рр. [2, с. 45; 23, с. 145; 24, с. 47; 8, с. 143, 198].

У Єлизаветграді в 1788 р. відкривається перша в Україні госпітальна школа, яка діяла до 1797 р. і відіграла вагомий роль у забезпеченні медичним персоналом армії і Чорноморського флоту. Перші випуски здійснювались самостійно, звання лікаря і підлікаря присвоювалось наказами Г. Потьомкіна. Після його смерті О. Суворов запровадив з 1793 р. інший порядок, коли результати екзаменів подавались до Медичної колегії і звання випускникам надавалось вже її наказами. Всього школу за час її існування закінчило 153 чоловіки. Другий медичний заклад планувалося відкрити 1794 р. в Сімферополі, у червні були навіть затверджені штати медико-хірургічного училища, але через нестачу коштів його будівництво так і не розпочалося [21, с. 285; 7, с. 47; 8, с. 171].

Певною компенсацією нечисельності державних шкіл стало відкриття приватних пансіонів, розрахованих на дітей дворянства і заможного купецтва. На початок XIX ст. вони вже існували в Херсоні, а в Одесі перший приватний пансіон було відкрито 1800 р. Згідно зі Статутом 1786 р. пансіони мали дотримуватись навчальних планів народних училищ. Такий порядок визначався Наказом про пансіони, розробленим у 1785 р. Комісією по заснуванню училищ. Пансіони ставились під контроль держави. У навчальному відношенні вони підпорядковувались Комісії, зокрема пансіони для іноземців – її управлінню німецьких училищ, а в адміністративному – підлягали приказам громадської опіки. Для відкриття приватних шкіл стало необхідним мати свідоцтво про знання наук для учителів, а для цього вводились спеціальні іспити при головних народних училищах [25, с. 119–140–141; 26, с. 448; 16, с. 140–141].

Зберігається на Півдні України і традиція шкіл-дяківок, хоча в незначних масштабах. Вони діяли переважно в селищах, де проживали державні, економічні, двірцеві селяни і однодворці, на яких поширювалася дія “Установлення сільського порядку в казенних Катеринославського намісництва селищах директору домоводства підвідомчих” (1787). Однією з причин цього було поширення указом Павла I на Новоросію кріпацтва [27, с. 176, 184].

Важливу роль у розвитку освіти краю відіграла Катеринославська семінарія, відкрита архієпископом новоствореної Словено-Херсонської єпархії Євгеном Булгарисом у 1779 р. На її утримання з державного казначейства виділялося 2 тис. крб. на рік. Первісно вона діяла в Полтаві, яка тимчасово була визначена місцезнаходженням архієрейської кафедри. До 1786 р. в ній були відкриті усі класи, включаючи богословський. У тому ж році єпархія була перейменована на Катеринославську і Херсоніс-Таврійську, відповідно змінила свою назву зі Словенської на Катеринославську й семінарія. Хоча головною метою семінарії була підготовка кадрів для церкви, але з самого початку в ній навчалося багато дітей світського походження, що було характерним й для інших аналогічних закладів України – Чернігівського, Переяславського, Харківського колегіумів. До речі, й Катеринославську семінарію ще на початку XIX ст. часто називали колегіумом. Відсутність інших навчальних закладів змушувала і дворянство, і козацтво, і міщанство обирати її для освіти своїх дітей. Так, у 1788 р. з 259 учнів – 59 (22,8 %) були не духовного походження, серед них і син полтавського канцеляриста Іван Котляревський, який навчався в ній у 1780–1789 рр. З 1798 р. і до переведення на початку XIX ст. до Катеринослава семінарія знаходилась у Новомиргороді [1, с. 1; 28, с. 136–140].

Отже, поширення на Південь України загальноросійського устрою в ході адміністративних реформ 70–80-х рр. XVIII ст., проведення шкільної реформи урядом Катерини II обумовило формування тут освітньої системи як складової загальноімперської системи освіти, хоча вона й мала певні особливості, викликані складнощами освоєння краю.

Джерела та література

1. Беднов В. Документы, относящиеся к истории Екатеринославской духовной семинарии. – Екатеринослав, 1912. – Вып. 1.
2. Бобров В. Становлення та розвиток гімназій Півдня України (XIX – поч. XX ст.) // Шлях освіти. – 1998. – № 1.
3. Дружинина Е. И. Северное Причерноморье в 1775–1800 гг. – М., 1959.
4. Лямцев Н. Исторический обзор народного образования в Екатеринославской губернии с 1767 по 1867 г. до введения земских и городских самоуправлений // Вестник Екатеринославского земства. – 1905. – № 15.
5. Новицкий Я. П. К истории народного образования в Екатеринославской губернии. – Екатеринослав, 1887.
6. Сірополко Степан. Історія освіти в Україні. – К., 2001.
7. Ступак Ф. Я. Прикази громадської опіки в Україні. – К., 2002.
8. Тимофеев В. И. Города Северного Причерноморья во второй половине XVIII века. – К., 1984.
9. Удод О. П. Середня та вища освіта на Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) // Український історичний журнал. – 1970. – № 6.
10. Прокопенко Л. Л. Освіта Катеринославщини в XVIII – на початку XIX ст. // Грані. – 2003. – № 2, 3.
11. Российское законодательство X–XX веков: В 9 т. – М., 1987. – Т. 5.

12. Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802–1902. – СПб., 1902.
13. Антология педагогической мысли России XVIII в. / Сост. И. А. Соловков. – М., 1985.
14. Даденков М. Ф. Історія педагогіки. – К.; Харків, 1947.
15. Смагина Г. И. У истоков государственной общеобразовательной системы // Советская педагогика. – 1987. – № 6.
16. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. XVIII в. – первая половина XIX в. / Отв. ред. М. Ф. Шаббаева. – М., 1973.
17. Воронов А. Федор Иванович Янкович де-Мириево или народные училища в России при императрице Екатерине II-й. – СПб, 1858.
18. Попович М. В. Нарис історії культури України. – К., 1999.
19. История Днепропетровского университета. – Днепропетровск, 1993.
20. Яворницький Д. И. История города Екатеринослава. – 2-е изд., доп. – Дніпропетровськ, 1996. – 278 с.
21. Козирев В. К. Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX століття). – Запоріжжя, 1999.
22. Днепропетровску 200 лет. 1776–1976: Сб. докум. и материалов. – К., 1976.
23. Вакулик В. В., Савчук В. С. Скотарство у великих поміщицьких господарствах Наддніпрянщини (кінця XIX – поч. XX ст.) // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 2003. – Вип. 2.
24. Старт в третье тысячелетие. Очерки о Приднепровье. – Д., 2003.
25. Історія Одеси / Гол. ред. В. Н. Станко. – Одеса, 2002.
26. Історія української культури: У 5 т. – К., 2003. – Т. 3.
27. Бойко А. В. Законодавчі акти юридичного формлення общинного устрою Південної України останньої чверті XVIII століття // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 1997. – Вип. 1.
28. Краткое историческое известие о Славенской Епархии, ныне именуемой Екатеринославскою, ея Архиепископ и Семинарии // Летопись Екатеринославской ученой Архивной Комиссии. – Екатеринослав, 1909. – Вип. 5.

Summary

In the article the stages of the educational system formation in the South of Ukraine are regarded. The functioning of all the educational links is described, namely the secular and ecclesiastic primary schools, professional schools, the university. The author has analyzed the structure of annual plans, teaching methods, the significance of the teachers' educational work. Pupils and students' social and age peculiarities are researched.

Ю. І. Головка

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ СЛУЖБОВОГО ЛИСТУВАННЯ МИТНИХ УСТАНОВ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ (1774-1819 рр.)

Митні установи на півдні України в останній чверті XVIII – першому двадцятиріччі XIX століття створювали і отримували чималу кількість документів, які становили так зване службове листування. Для вивчення особливостей службового листування доцільним є виокремлення напрямків на основі зв'язків між установами. Перший з таких напрямків – рух документів між митними установами та вищими органами влади (як загальнодержавними, так і безпосереднього митного керівництва). Другий напрямок – листування з установами інших відомств, і третій напрямок – рух документів в середині самої митної установи.

Найбільшим за обсягом був перший напрямок. Листування з керівництвом регулювалося законодавчими актами та інструкціями і знаходилося під постійним контролем як один із засобів перевірки та нагляду за роботою митних установ. Цей напрямок руху документів мів мати кілька ступенів проходження документації – це залежало як від самого документа, так і від системи підпорядкування конкретного історичного періоду. Після створення Новоросійської та Азовської губерній в їх межах була створена ціла низка митних установ. Сенатським указом 5 лютого 1776 року встановлювалася мережа з 12 митних установ, серед яких були Петровська, Олександрівська, Микитинська, Кінбурнська, Новомиргородська, Богородицька, Криловська та Катерининська митні установи [1, с.346]. Упродовж наступних 35 років митниці розподілялися між губерніями і підпорядковувалися губернському керівництву. Така система була створена ще 1764 року [2, с.3], а в травні 1776 року була підтверджена [1, с.386]. Першою ланкою в митній ієрархії були обер-директори, які керували роботою митниць окремої чи кількох губерній. Обер-директор мав перевіряти діяльність митних установ губернії, впливав на кадрову політику. Підпорядкування обер-директора губернатору